

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

DOI 10.33294/2523-4234-2026-36-1-255-269

УДК 2:316.7(477)"2022"

ORCID 000-0002-0886-3965

ISSN 2523-4234

Людмила Филипович

Церква і суспільство в Україні: нові виміри суспільно-релігійних відносин у часі війни

На основі матеріалів Центру Разумкова 2025 р. та власних спостережень проаналізовано стан суспільно-релігійних відносин в Україні, які в період російсько-української війни зазнають певної корекції. Загалом позитивно оцінюючи взаємини Церкви і суспільства, що виявляється, зокрема, через схвальне ставлення громадян до релігійних організацій, авторка виокремлює виклики, перед якими постають Церква й держава в сучасних умовах. Окрім традиційних аспектів релігійного життя, висвітлюються також новопосталі проблеми балансу між свободою віросповідання і національною безпекою та пропонуються шляхи виходу з конфліктних ситуацій.

Ключові слова: Церква, суспільство, суспільно-релігійні відносини, війна, державно-церковне партнерство, свобода совісті та віросповідання, релігійна безпека

Luidmyla Fylypovych

Church and society in Ukraine: new dimensions of socio-religious relations in wartime

Based on materials from the Razumkov Center 2025 and researcher's own observations, the state of socio-religious relations in Ukraine, which underwent some correction during the Russian-Ukrainian war, is analyzed. Generally positively assessing the relationship between the Church and society, noting the favorable attitude of citizens towards the Church, the author highlights the challenges faced by the Church and the state in modern times. In addition to traditional issues of religious life (inclusion in the life of the country, citizens' trust in the Church, the morality of the Church and priests, social service of religious organizations), the article focuses on issues of state-

church and interfaith relations during the war. The newest issue is the problem of the Church's involvement in the war, chaplaincy, volunteering, and service to the families of the dead and prisoners of war. The Church is taking care of a new wave of so-called war migrants. The question of finding a balance between freedom of religion and national security has become a general social challenge. Based on the analysis of statistical, sociological and communication data, the author proposes ways to optimize socio-religious relations. The time has come for a new social contract, which will clearly spell out the place and role of the Church in the social development of Ukraine. The Concept of State-Church Relations of 2004 also needs to be updated, in which it is necessary to record the changes that have occurred in socio-religious life, to propose effective mechanisms of partnership between the Church and society.

Keywords: Church, society, socio-religious relations, war, state-church partnership, freedom of conscience and religion, religious security

Актуальність і мета. Російсько-українська війна проявляється в різних ракурсах. Окрім прямого військового виміру, вона промовляє економічними та соціальними проблемами, загострює політичні аспекти, торкається нашого духовного/релігійного життя. Війна обертається до нас різними обличчями, підсвічуючи ті сторони взаємодії окремих складових суспільства, які в мирний час видавалися неконфліктними. Суспільство сьогодні надто неоднорідне, складається із розмаїтих кластерів, у кожного з яких свої стратегічні цілі й тактичні кроки. Так само не є монолітною релігія чи Церква – вони представлені різними напрямками, деномінаційно диференційованими структурами. Тому важливо зрозуміти, як в умовах війни взаємодіють релігія й суспільство, Церква й держава, чого очікують громадяни України від релігійних організацій і на що сподівається Церква в цих непростих сучасних реаліях.

Ступінь дослідження. Тема релігії та суспільства завжди цікавила релігієзнавців. Особливу увагу цій проблематиці приділяли українські дослідники. Знаковою стали монографії В. Єленського (Єленський, 2002) і С. Здіорука (Здіорук, 2005), які задали формат наукової дискусії на тривалі роки. Вчені масштабували державно-церковну сферу до суспільно-релігійної, чим показали широту і глибину проблем, пов'язаних із релігією й суспільством. Теоретичне обґрунтування взаємин Церкви і держави, релігії та суспільства знайдемо в численних працях Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, які виходили за редакції проф. А. Колодного (Колодний, 2003; Колодний та ін., 2008; Колодний, Филипович, 2009–2012; Колодний, Филипович, Арістова, 2021). Наукові теми Відділення й інших колективів (особливо ті, що вивчалися останніми роками) прямо чи опосередковано розкривали природу релігії та Церкви, їхній вплив на українське суспільство, взаємини між державою і Церквою (Держава, 2022; Держава, 2023; Історія релігій, 2025; Колодний, Филипович, Арістова, 2021; Кулагіна-Стадніченко, 2024; Саган, 2023; Филипович, Арістова, 2023; Филипович, Титаренко, 2020). Загалом проблема добре опрацьована, виведена на рівень корекції методологічних підходів в її дослідженні (Горкуша, 2025), але вимагає постійного моніторингу, своєчасної рефлексії на зміни, що відбуваються в цій ділянці. Тому метою пропонованої статті став аналіз нинішніх суспільно-релігійних відносин в Україні, які частково видозмінюються у зв'язку з російсько-українською війною. Новизною поданого матеріалу є впровадження в науковий обіг найсучасніших, з

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

2025 р., даних Аналітичного центру Разумкова (Українське, 2025), що відображають нові тенденції у ставленні громадян України до релігії та Церкви. Уважне прочитання отриманих відповідей респондентів дозволило визначити позиції Церкви і держави у формуванні їхніх партнерських і толерантних взаємин.

Основний виклад. Розуміння ситуації, яка склалася в суспільно-релігійній сфері України, дають нам соціологічні опитування аналітичних центрів, а також власні спостереження дослідника. Головною фактологічною базою для аналізу стану суспільно-релігійних відносин в Україні стали інформаційні матеріали від Центру Разумкова “Українське суспільство, держава і Церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні – 2025”, презентовані на початку 2026 р. Саме на підставі них можна вибудувати загальне уявлення про динаміку суспільно-релігійних процесів у нашій країні. Тривалий моніторинг державно-церковних і міжконфесійних відносин засвідчує, що загалом Україна вірна проголошеним у 1991 р. принципам свободи совісті й віросповідання, вона гарантує і прагне захищати права вірян та їхніх громад, попри всі політичні трансформації, революції й війну. Релігійне життя в країні вже усталене, конфесійна карта сформована. Державно-церковні взаємини задовільні, а міжконфесійні мають ознаки толерантності. І хоча соціологічні дані не завжди можуть претендувати на абсолютну істинність (так, наприклад, згадане опитування взагалі не зафіксувало на українських теренах мусульман, що ж до римо-католиків, то їхні відповіді також відсутні, не кажучи вже про релігійні меншини), проте соціологія все ж орієнтує, *куди* рухається суспільство, його домінантна маса.

Серед позитивних тенденцій суспільно-релігійних відносин виділимо такі:

Українське суспільство зберігає схвальне ставлення до релігії. 75 % респондентів оцінюють роль релігії в житті суспільства як фактор, що підвищує духовність і моральність, надає стійкості й упевненості. Жодні секуляризаційні хвилі не похитнули віру українців у важливість цього чинника для демократизації України. Лише 12,7 % опитаних схильні думати, що релігія відмирає і в майбутньому зникне, а 15 % стверджують, що вона шкідлива (Українське, 2025, с. 68).

Українці переконані, що Церква у нас з народом. Вона не є частиною держави, не інструменталізується якимись корпораціями, політичними силами чи соціальними прошарками/верствами, не виконує ідеологічних функцій. Щоправда, ще донедавна в українському загалі вважалося, що Церква стоїть на боці сильних і багатих, однак з 2021 р. тенденція почала змінюватися: мешканці західної та південної частин України (на відміну, принаймні поки що, від жителів Центру та Сходу) бачать Церкву на стороні бідних і знедолених (Українське, 2025, с. 69).

Оскільки Україна – це країна невисокого достатку, а респонденти – пересічні українці, то ступінь довіри до Церкви наświetлює її тісний зв’язок не з олігархами, а зі звичайними людьми. Церкві довіряє більшість наших громадян: від майже 80 % на Заході і до 51 % на Сході й Півдні (Українське, 2025).

Українське суспільство, незважаючи на агресивну пропаганду проросійських т. зв. захисників свободи віросповідання, які поширюють неправдиву інформацію про релігійні переслідування в країні, переважно переконане в тому, що в нас існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом (Українське, 2025,

с. 106). На підконтрольних українському уряду територіях вірити не страшно, бути віруючим безпечно. З цим погоджується 63 % опитаних – від 77 % на західних територіях до 53 % – на південних (Українське, 2025, с. 106–107).

Якщо в мирний час у відповідях на пряме запитання про ставлення до Церкви та її суспільну роль позитивно оцінювали близько 40 % респондентів, то з 2022 р., що став переломним, уже 59 % українців, відчувши реальну присутність Церкви у своєму житті, однозначно схвалюють діяльність релігійних організацій. Найбільше підтримують Церкву мешканці Заходу України – 72 %; в інших регіонах схвально відгукуються про неї близько половини опитаних (Українське, 2025, с. 74).

Конфесійно цей показник представлений так: прихильно характеризують активність релігійних структур 85 % протестантів, 80 % греко-католиків, по 69 % – вірян ПЦУ й УПЦ. Як бачимо, більшість українців упевнені в корисності Церкви для суспільства.

У своїх очікуваннях від Церкви люди найчастіше (бл. 50 %) орієнтовані на задоволення релігійних потреб – йдеться передусім про вшанування Бога, молитву, духовну підтримку (Українське, 2025, с. 75). Ще 30 % очікує на соціальну допомогу для найвразливіших категорій суспільства, захист цінностей, моральне оздоровлення соціуму (Українське, 2025). Тобто третина українців розглядає Церкву як потужну соціальну інституцію, яка може і повинна займатися відповідним служінням. Такі погляди артикулюють 83 % протестантів, 77 % греко-католиків, 73 % вірних ПЦУ, 68 % – УПЦ, і навіть 55 % “просто православних” та 57 % “просто християн” (Українське, 2025, с. 77).

Оцінюючи, які види соціального служіння Церков найбільш важливі для суспільства, респонденти переважно говорять про психологічну допомогу – 59 %, захист вразливих груп людей – 46 %, релігійну освіту – 33 %, виховання дітей – 31 % (Українське, 2025, с. 80).

Війна корегує уявлення українців про соціальне служіння Церков. Першорядними завданнями в період російської збройної агресії називають надання психологічної підтримки (55,7 %), допомогу ЗСУ (55,7 %), а також допомогу ВПО, біженцям за кордоном (Українське, 2025, с. 86). Факти такого служіння відомі 55 % опитаних (Українське, 2025, с. 88–90).

5. Помітне значне зростання кількості тих, хто вважає, що Церква має бути *національно орієнтованою*. До 2021 р. частка прихильників онаціональнення Церков коливалася в межах 31–34 %, натомість ще 37–43 % категорично заперечували таку ідею (Українське, 2025, с. 100–101). Повномасштабне вторгнення змінило настрої українців. У 2022 р. чисельність тих, хто підтримав національну орієнтованість Церкви, збільшилася до 49 %, а тих, хто виступав проти її патріотичності, зменшилася до 32,5 %. Національно орієнтованими воліють бачити українські Церкви 67 % греко-католиків і 66 % вірян ПЦУ; протилежної думки притримуються 53 % вірних УПЦ (Українське, 2025, с. 101).

Відбувається осуспільнення Церкви, про що свідчить усвідомлення респондентами зміни державно-церковних (ДЦВ) і міжконфесійних (МКВ) відносин. У першому випадку мовиться про формування партнерської моделі взаємин, яка пе-

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

редбачає відокремлення не Церкви *від* держави, а Церкви *і* держави. Таким чином стверджується рівноправність (не рівність, а саме рівноправність) цих двох суб'єктів ДЦВ у спілкуванні та взаємодії. Для держави це означає не викликати на “килим” представителів Церков, аби “нарізати їм задачі”, а скористатися мудрістю й досвідом релігійних організацій задля розумного і ефективного вирішення певних проблем. Для обох сторін – не працювати на свій корпоративний (церковний чи державницько-управлінський) інтерес, а спільно дбати про загальне добро. Автономність і сепарація Церкви та держави повинна бути у сфері *функціональності*: є такі ділянки, де діють компетенції держави, а є такі, які знаходяться у відповідальності Церкви. Об'єднати їх – це і є справжнє партнерство. Його яскравими виявами стали інститут капеланства, спільна турбота про родини загиблих чи полонених тощо.

Що ж до міжконфесійних відносин (МКВ), то в них потрібно прагнути *взаємоприйняття* – не об'єднання, не злиття в одну структуру, а визнання наявності іншого, неминучості релігійного плюралізму. Сформовані за останні 30 років МКВ – надзвичайний досвід українських Церков. Усі міжконфесійні об'єднання – і Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій, і Український християнський рух, і Всеукраїнська рада релігійних об'єднань, і Українська міжцерковна рада, і Нарада представників християнських церков України, і Рада євангельських протестантських Церков України тощо (Владиченко, 2020) – це заслуга багатьох конфесій, декількох поколінь віруючих. Цей досвід не завжди був позитивним, особливо на початках роботи, але з часом представникам різних релігій таки вдалося налагодити конструктивний діалог, зорієнтований не на захист своїх вузьких конфесійних інтересів, а на благо суспільне, всіх людей. Власне на це сьогодні спрямована діяльність українських Церков, які різко активізували її адвокаційний потенціал, захищаючи інтереси не тільки українських релігійних об'єднань, але й усіх вірян, і не тільки в Україні, а й за кордоном. Там, де не дотягує українська державна дипломатія, на допомогу приходять Церкви, розвиваючи свою дипломатію, використовуючи віросповідні й міжнародні конфесійні зв'язки (у цьому контексті варто також згадати миротворчі зусилля римських понтифіків Франциска й Лева XIV, вселенського патріарха Варфоломія, американського пастора Марка Бернса, активність Конференції європейських Церков, Всесвітньої ради Церков та ін.).

Опитані вказують на зменшення агресивності між конфесіями й навіть їхнє взаємне позитивне взаємоставлення (Українське, 2025, с. 109–112). Зростає прихильність суспільства до всіх Церков: ПЦУ – із 55,4 % (у 2021 р.) до 68,6 % (у 2025 р.); УГКЦ – із 37 % до 42 %; РКЦ – із 30 % до 36 %; протестантів – із 14,5 % до 20,4 %. Лише одна Церква – УПЦ – втратила позитивний індекс, що знизився із 33,8 % до 11,9 % (Українське, 2025, с. 109–110).

Простежується й чимало інших ознак оздоровлення суспільно-релігійних відносин в Україні в часі російсько-української війни, зафіксованих у матеріалах опитування Центру Разумкова. Тож можемо виснувати, що ситуація в цій сфері загалом в Україні контрольована, крім тимчасово окупованих територій. Суспільство тепліше ставиться до Церкви, схвально оцінюючи її присутність і діяльність у суспільстві.

Водночас результати соціологічного дослідження сигналізують і про тривожні тенденції в суспільно-релігійних відносинах:

1. Великий сегмент українського соціуму становлять невіруючі або невоцерковлені українці, які демонструють байдужість/неналежність до парадигмальних зрушень у релігійному житті України та світу. Вони можуть цікавитися духовними проблемами, але обмежено, у рамках своїх індивідуальних чи спільнотних інтересів. Оскільки релігія та Церква фактично не присутні в їхньому житті, то вони не стежать за присутністю Церкви у суспільстві, за зростанням її ролі, її соціальним служінням, її національно-патріотичною орієнтацією. Така частина українського суспільства не має жодних очікувань від Церкви і навіть найбільш значущі події в церковному житті (як-от отримання Томосу чи смерть папи римського) сприймає як пересічну інформацію. Ті віруючі, що поза церковною огорожею, нібито збільшують кількість релігійних людей, фактично не будучи ними. Тому, оперуючи числом 70 % віруючих в Україні, необхідно пам'ятати, що це не зовсім правдиві дані і що ще слід працювати, аби вони стали реальними.

2. Церква навіть для вірян не є абсолютним моральним авторитетом. Лише 47 % опитаних визнають авторитетність цієї інституції, тоді як для 38 % вона не посідає такої позиції (Українське, 2025, с. 70). Церква – моральний авторитет для 76 % греко-католиків, 73 % протестантів, 65 % вірних УПЦ, 60 % – ПЦУ. Натомість майже 60 % невоцерковлених і 86 % невіруючих вважають інакше (Українське, 2025, с. 71). Молодь назагал теж не виявляє особливої поваги до інституту Церкви, за моральний взірць її мають тільки 33 %.

3. Критичне ставлення і до моральності священнослужителів (Українське, 2025, с. 71). У їхніх високих моральних і духовних якостях впевнені не більш як третина респондентів. Навіть у західному регіоні таких лише 34 % (Українське, 2025, с. 72). Дещо вищі показники серед вірян УПЦ – 51 %, УГКЦ – 41 %, протестантів – 40 %, ПЦУ – 37 %. Кожен п'ятий з опитаних стверджує, що більшість священників думають передусім про гроші, а не про духовне.

Залишивши поза увагою інші дані Центру, через які також розкривається характер взаємин Церкви і суспільства, зосередимося на процесах, які не відображені в матеріалах опитування, але мають значення для розуміння ситуації.

• Внутрішньоконфесійні проблеми. Публічно говорити про них не прийнято, хоча їх зауважують і представники самої конфесії, і експерти. Позацерковні аналітики намагаються запропонувати вихід з тієї чи іншої конфліктної ситуації, розробляючи варіанти вирішення певної проблеми, однак, як правило, те, що пропонується ззовні, не дає очікуваного ефекту. Суспільство прагне внутрішньої єдності від Церкви, втомившись від власного розділення по різних лініях. Однак церковне середовище не виявляє бажаної монолітності.

• Особливо чутливо суспільство реагує на відсутність єдності серед православних християн. Крім двох численних православних Церков в Україні існують т. зв. громади альтернативного православ'я, які постійно множаться (як це сталося з “відродженням” УПЦ КП після смерті патріарха Філарета). Невирішеність внутрішньопроблемного конфлікту, брак порозуміння між УПЦ і ПЦУ послаблюють українське православ'я, яке в результаті поступово втрачає своїх прихильників, частина яких через постійні чвари переходить в інші конфесії. Православна церква не може презентувати себе

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

як єдина інституція українців за кордоном, де вона потерпає від того, що її вірні в силу різних обставин усе частіше обирають для себе інші церкви – РПЦ, РПЦЗ, РКЦ. Війна не стала тим фактором, який би нівелював протистояння між православними в Україні, зробивши його нікчемним перед викликами національної безпеки. Воно тільки посилюється, поширюючись на все більші маси народу, інші релігійні спільноти і країни. Вийшовши за межі України, цей конфлікт розділяє не лише православних українців-християн, а й загалом православних, усіх християн.

Зусилля миротворців (Софіївське братство, міжконфесійні об'єднання, державні, наукові, мас-медійні та індивідуальні ініціативи) не приводять до подолання кризи. Взаємне неприйняття УПЦ і ПЦУ досягло такого максимуму, коли об'єднання неможливе. Причому несприйняття УПЦ серед представників ПЦУ навіть більше, ніж несприйняття ПЦУ в середовищі УПЦ. Експерти шукають шляхи порозуміння, працюють над тим, як переконати вірян цих двох Церков бути толерантнішими один до одного, погодитися на співіснування.

- Не завершена історія з поверненням у власність парафії РКЦ Святомиколаївського костелу в Києві, яка засвідчує певну опозицію у владі та суспільстві стосовно католиків. З одного боку, таке неприйняття католицизму – політично-конфесійний спадок російської православної імперії, а з іншого – ідеологічно-світоглядний наслідок антирелігійної політики компартії та СРСР. Нині антикатолицизм інспірується переважно не суспільством і владою, а православними Церквами, які досі вбачають в РКЦ свого конкурента. Католики самостійно, без підтримки інших християн, б'ються над вирішенням проблеми повернення храму, і навіть втручання римських пап не допомагає, тому виникає потреба у всехристиянській солідарності в цій справі.

- Попри збільшення вагомості частки греко-католиків серед віруючих (за період 2000–2025 рр. вона зросла із 7,6 % до 11,8 % (Українське, 2025, с. 42)) і покращення суспільного ставлення до УГКЦ (якщо у 2021 р. до цієї Церкви позитивно ставилися 37,3 % опитаних, то у 2025 р. – вже 42,0 %), усе ще дуже повільно долається нав'язане Москвою несприйняття унії, Берестейського собору, Львівського псевдособору Незважаючи на інформаційні, науково-освітні, видавничі, управлінські та інші ініціативи УГКЦ, вона далека від загальноукраїнського суспільного визнання, хоча і колишній, і теперішній її предстоятелі УГКЦ мають не тільки вузькоконфесійний чи навіть міжрелігійний, а й загальносуспільний авторитет.

- Протестантські Церкви, члени яких складають лише 2,6 % респондентів, під час війни зазнали серйозних викликів. Сотні пасторів виїхали з України, покинули свої громади, створивши кадровий дефіцит, що відбилося на рівні і якості віри, освіти, соціального служіння. Кількість протестантів суто візуально зростає, творяться нові релігійні організації, але статистика того не фіксує.

- У кризі перебуває духовна освіта. Величезні старання ректорів і викладачів духовних навчальних закладів не дають результатів – набори скорочуються, рівень абітурієнтів падає, якість знань богословів, бакалаврів і магістрів, не завжди належна. Немає припливу вступників на вищу форму освіти – аспірантуру й докторантуру з богослов'я. Захист дисертацій з теології в останні роки – радше виняток, аніж закономірність.

• Із часу початку повномасштабної війни міжконфесійні зв’язки, на нашу думку, ослабли. Причина – ресурс у кожній Церкві вичерпується, тому всі релігійні організації концентруються на власних внутрішніх проблемах. У разі зменшилася чисельність міжконфесійних заходів. Зберігаються ще міжконфесійні молитви, молитовні сніданки, спільні поїздки членів ВРЦРО за кордон, які вимагають неабияких фінансових затрат. Звичайні віряни майже не залучені до міжцерковного спілкування. На рівні місцевих громад немає зацікавленості в конфесійному житті свого сусіда. Деякі невеликі населені пункти поділені за конфесійною ознакою: одна частина, наприклад православна, не спілкується з іншою – протестантською. В умовах війни через мобілізацію ці частини єдиної місцевої громади налаштовані одна до одної виразно недружно, якщо не вороже. Бо православних чи греко-католиків мобілізують, а протестантів, у яких багато дітей, – ні. Православні і католики реагують на відсутність справедливості, адже їхні одновірці захищають на фронті не тільки свої, православні чи греко-католицькі, родини, а й родини протестантські. З’являється додаткова напруга, відчуженість, небезпека для християнської єдності.

З огляду на обмеженість ресурсів, є сенс об’єднати всі сили релігійного середовища для вирішення загальноукраїнських питань. Пора забути про упередження щодо канонічності, історичності, істинності тих чи тих церков, якщо вони не втягнуті в пропаганду війни, вбивства, антигуманності. Не можна у такий складний воєнний час регламентувати бажання служити своєму народові членством у ВРЦРО. В Україні й досі є релігійні організації, які вже 30 років доводять своє право на існування в українському духовному полі: отримавши державну реєстрацію, вони ніяк не можуть легалізуватися в межах міжцерковних структур. Ми досі не побачили за одним столом Всеукраїнської (!) ради Церков ні членів Духовного управління мусульман України “Умма”, ні равина Моше Асмана, ні старшого єпископа Харизматичних євангельських Церков України Андрія Тищенко, співвіряни яких воюють на фронті, займаються волонтерством, адвокатують українські інтереси за кордоном. Україні вкрай потрібна молитовна і не тільки підтримка муфті Мурата Сулейманова, равинів, пасторів, представників усіх релігій, які захищають Україну.

Ті проблеми, з якими церкви стикалися в мирні дні, сьогодні помножилися. Після радянських заборон релігійної діяльності перші роки державної незалежності давали надію, малювали якусь перспективу позитивного розв’язання викликів. Церкви усвідомлювали можливість розвитку і користалися нею. Нині все надзвичайно ускладнилося. Тепер найпершим запитом суспільства є запит на безпеку. Саме безпековістю – не рівнем зарплат чи кліматом, тривалістю життя чи доброю освітою – визначають люди місце свого комфортного проживання та життєдіяльності. У рейтингу таких країн у 2024 р. були Ісландія, Данія, Ірландія, Нова Зеландія, Австрія, Сінгапур, Португалія, Словенія, де низький рівень злочинності, стабільна політична й економічна ситуація, ефективна робота правоохоронних органів, високий ступінь довіри до влади, повага до прав людини, у т. ч. й у сфері релігії, а також розвинена система охорони здоров’я та соціального захисту.

Українці також прагнуть безпеки, яку розуміють як захищеність своїх персональних і колективних екзистенційних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Це не

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

лише про фізичний захист, а й про економічну, соціальну та духовну стійкість, що забезпечує стабільність, якість життя і перспективи розвитку суспільства в цілому.

У сучасній ієрархії життєво важливих цінностей “власна безпека та безпека близьких” (24 %), “безпека та благополуччя дітей” (21,3 %) мають пріоритетне значення (Головаха, Дембіцький, 2025, табл. 5.2). Щорічні (з 1994 р.) моніторингові дослідження Інституту соціології НАН України щодо суспільних трансформацій у незалежній державі, жодного разу не фокусувалися на релігійних питаннях. Для соціологів цієї сфери – суспільно-релігійної – нібито не існує в житті українського соціуму. Так, у збірнику “Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін” (Українське, 2021) слово “релігія” вживається чотири рази, “церква” – три; у тому ж виданні за 2025 р. (Головаха, Дембіцький, 2025) ці слова використані, відповідно, у двох і п’яти випадках, і то тільки у зв’язку із визначенням ступеня довіри українців до різних інститутів. Те, що Церква на третьому місці після ЗСУ та волонтерів у питаннях довіри, ніяк не рефлексується соціологами.

Виникає враження, що зміни, які відбуваються в суспільстві, не стосуються Церкви. Їх не фіксує наука, хоча віруючі люди (а їх у нашій державі, нагадаємо, 70 % від загальної кількості населення) – громадяни України, про чий духовні інтереси соціологи нічого не говорять. Відсутність вказаних понять (“релігія” та “церква”) у загальносоціологічному огляді свідчить про те, що Церкву не видно в суспільстві. Тому вона і не потрапляє в поле соціологічних студій. Звідси питання не лише до соціологів, але й до самої Церкви, яка мала б виявляти зацікавленість у своїй присутності в загально соціологічному просторі.

Повертаючись до суспільного запиту на безпеку, констатуємо, що, як слушно наголошують експерти, церкви мало обговорюють безпекові питання внутрішнього церковного життя. Легковажне ставлення до релігійної безпеки та її захисту призвело до нездатності відстояти свої спільнотні інтереси. Якщо є загрози (а вони завжди є) певній громаді, то треба бути готовими захищатися. Для цього Церкви мусили б мати певні стратегії захисту, замислюватися про які стали тільки із початком повномасштабної агресії. Визнаємо, що навіть на рівні держави вимога/потреба релігійної безпеки ніяк не зафіксована – ця норма не прописана в українському законодавстві. Українська стратегія/концепція нацбезпеки 1997 р. (Постанова, 1997) ще згадує про релігію, а от новий Закон 2018 р. “Про національну безпеку України” (Закон, 2018) уже не оперує цим поняттям. Самі ж Церкви не завжди готові до інорелігійних інвазій, до агресії духовного порядку. Щойно тепер, коли пожинаються плоди такого агресивного вторгнення, як “руссій мір”, який так глибоко засів у мізках українців, що важко його звідти витравити, держава і суспільство починають задумуватися про духовну і релігійну безпеку. Нас тішать 82 % тих, хто вважає, що пропаганда ідеології “руського міра” є підставою для заборони релігійної організації, котра намагається поширювати ці ідеї (Українське, 2025, с. 24), проте звідки тоді ті 66 % вірних УПЦ, які не підтримують закону про заборону діяльності РПЦ в Україні. Згідно з матеріалами соціологічного дослідження (Українське, 2025, с. 25), лише половина всіх опитаних допускає заборону певної Церкви в демократичний спосіб, якщо її діяльність спрямована проти держави і народу. Суспільство не готове до усвідомлення загроз, які

виходять від релігійних організацій, і не береться пояснити, чому з 2022 р., після повномасштабного вторгнення РФ, було відкрито понад 200 кримінальних проваджень (за даними СБУ) щодо кліриків УПЦ (МП) (з початку). За цей період понад 100 священнослужителів отримали підозри, а 26 із них – судові вироки за державну зраду та колабораціонізм.

До всього іншого складається катастрофічна ситуація з нашими воєнними мігрантами, біженцями, які через війну опинилися за кордоном. Ними активно займається Москва, ФСБ, РПЦ. Недавно в Бельгії виявили цілу церковну мережу, що під вивіскою Української православної церкви, не зазначаючи своєї належності до Московського патріархату, вербує нових прихожан з числа українських мігрантів (Пиріг, 2026). Подібне спостерігається і в інших європейських країнах. За гроші олігарха Новинського священники УПЦ духовно окормляють українців, навертаючи їх на “істинне православ’я”, з усією ідеологічною атрибутикою “руського міра”. Супроти сотень православних парафій РПЦ і УПЦ в Німеччині ПЦУ представлена тільки двома капеланами з місії духовної опіки над біженцями. Москва захоплює Україну не лише територіально – на східному фронті, а й духовно, відкривши фактично західний фронт, у тилу України і всередині ЄС. Одночасно вона готує собі численну п’яту колону проти європейських демократій, вкладаючи в це величезні кошти. І держава, і Церква мали б уже бити на сполох, адже ми втрачаємо мільйони українців, яким засмічують мізки “руським міром”. Боротьба з ним вимагає єдності всіх проукраїнських сил, які повинні дивитися на цю проблему з загальнохристиянських позицій: співпраця і взаємодопомога українських Церков за кордоном мають стати нормою.

Суспільство свідоме необхідності перегляду взаємин з Церквою, оновлення концепції відносин між релігійними організаціями та державою, відповідно до сучасних реалій. Україна потребує не лише нової Концепції ДЦВ (від створення попередньої минуло вже 25 років), а й нового суспільного договору та нових соціальних концепцій Церков.

Під час війни наша країна здобуває новий досвід, у т. ч. і в царині суспільно-релігійних взаємин. Церкви посттоталітарних суспільств, зазнаючи в минулому системних переслідувань – аж до фактичного знищення, нині особливо чутливі до несправедливості держави щодо себе (Єленський, 2002). Вони є своєрідним духовним камертоном у суспільстві й можуть висловлювати своє критичне ставлення до певних кроків держави, іноді навіть демонструючи протест і непокору. Так, як це було у дні Революції Гідності. Тоді Церква в більшості своїх конфесійних виявів голосно заявила про права громадян, своїх вірних, про свободу й незалежність України, виступила проти беззаконня влади, переслідування протестувальників (Филипович, 2015). І в цьому вона не пішла проти своїх віровчень і канонів, власних соціальних поглядів, захищаючи права християн. Сьогодні, звільняючись від комплексу жертви, Церква має формуватися як повноправний учасник ДЦВ. Теорія партнерства передбачає, що суб’єктам ДЦВ належить право формувати і формулювати свої запити, навіть вимоги один до одного. Якщо ми будемо відкрите суспільство, то потрібно чесно і відкрито озвучувати власні потреби й побажання, але не у формі шантажу чи

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ

вимог беззаперечного виконання. Все це має відбуватися за нормами, за правилами, які обговорюються і приймаються консенсусом, в умовах діалогу, дискусій, уваги до різних точок зору. Чинний в Україні Закон акцентує на відокремленні Церкви від держави (але не від суспільства) і на відокремленні держави від Церкви, що ще має знайти своє визначення. При цьому держава має цікавитися всіма сферами життя суспільства, і зокрема духовною/релігійною.

Кожна історична доба деталізує, а часто висуває й нові запити Церкви до держави та суспільства і навпаки. Шляхом включеного спостереження та персонального опитування лідерів релігійних організацій з'ясовано, що всі сучасні релігійні організації хочуть мати:

- стали можливість вільно і безперешкодно проповідувати істини свого вчення, виконувати релігійну місію своєї організації;
- гарантований державний захист свободи совісті та віросповідання для кожної людини і релігійного об'єднання;
- гарантію реалізації принципу відокремлення держави від Церкви – невтручання держави у внутрішні, власне релігійні справи;
- потужне й дієве представництво в суспільстві – не як формальний, а як активний учасник суспільних відносин;
- прямий діалог з владою з різноманітних питань церковного і суспільного життя;
- визнання з боку держави своїх зусиль у служінні для блага народу;
- схвалення і реальну підтримку від держави у здійсненні соціальних проєктів та інших суспільно значущих ініціатив з боку Церкви;
- співпрацю з державою в гуманітарній і благодійницькій сферах;
- вплив (через обговорення законів, консультації щодо управлінських ухвал тощо) на прийняття рішень, які стосуються життя релігійних організацій;
- визнання легального статусу Церкви;
- право висловлювати критичні зауваги стосовно діяльності влади, вказувати на помилки і не бути за це покараними чи переслідуваними, а також право виступати проти державного диктату;
- право на громадянську непокору в разі злочинних щодо Церкви рішень або вимог держави;
- право на звернення до міжнародних інституцій в разі порушення прав і свобод своїх вірних у своїй країні;
- право на рівноправну присутність у безпечному інформаційному просторі (без “чорних списків”, переслідувань, недопуску на радіо чи ТБ тощо);
- право на участь у морально-духовному вихованні народу, особливо молоді (зокрема через викладання у школі предметів духовно-морального циклу);
- розуміння з боку держави специфіки Церкви як автономної інституції, а не елементу державного управління, і розмежування сфер та методів впливу на людей;
- сприяння з боку держави у подоланні стереотипів щодо Церкви як непотрібної або й шкідливої для сучасної людини інституції;

• право на критику з боку Церкви різних ініціатив держави у сфері сімейних стосунків, суспільної моралі, ставлення до культових пам’яток, правил окремих релігій (як-от заборони на переливання крові, вживання певної їжі, працю в суботу тощо).

Своєю чергою, суспільство і держава очікують від Церкви:

- розуміння поточних ситуацій у різних сферах життя країни;
- допомоги в соціальних проєктах, спрямованих на підтримку нужденних;
- патріотизму – любові й поваги до своєї країни;
- відповідальності за майбутнє не тільки своїх вірних, а й усіх громадян;
- духовного окормлення народу;
- достойного представлення України на міжнародному рівні;
- захисту життя, гідності людини.

Висновки. За нинішніх обставин у Церкви, крім традиційних релігійно-духовних покликань, є ще одна, надзвичайно важлива місія, яка тривалий час нехтувалася державою: стати голосом народу, доносячи до влади його потреби, очікування, надії. Церква має бути совістю нації, реагуючи на різні, передовсім моральні, виклики. Ситуація війни творить новий вимір суспільно-релігійних відносин, коли не страх і залежність Церкви від держави формує порядок денний, а довіра і бажання працювати разом на благо всього народу. Не боятися держави, а співпрацювати з нею, опираючись на силу громадянського суспільства, що пройшло горнило Майданів, революцій, війни. Церква повинна проробити складну внутрішню роботу – свідомісно перетворитися на рівноправного партнера держави, стати гідним суб’єктом ДЦВ. Держава ж мусить нарешті цілковито прийняти той факт, що вона не має абсолютної влади, що її структури обрані народом, перед яким вона зобов’язана звітувати. Для такої виправданної діяльності і Церкви, і держави є необхідні документи – як державні, так і церковні, які визначають основні принципи ДЦВ та формулюють спільну мету – суспільне благо. У нових умовах визріває потреба в новому суспільному договорі, де Церква буде авторитетною й рівноправною стороною. Тому необхідно продовжувати діалог між державою та релігійними організаціями, які перебувають в одній дійсності. Стабільність цієї дійсності, яку ми знаємо як Український Світ, неможлива без партнерських відносин – єдиної продуктивної моделі взаємодії Церкви і суспільства, Церкви і держави в контексті різноманітних змін, де Церква відіграватиме вагому, інколи провідну партнерську роль.

1. Владиченко, Л. Д. (2020). Міжконфесійні та міжрелігійні об’єднання в Україні. *Велика українська енциклопедія*. https://vue.gov.ua/Міжконфесійні_та_міжрелігійні_об%27єднання_в_Україні

2. Головаха, Є., Дембіцький, С. (ред.). (2025). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2025: колект. моногр.* Київ: Інститут соціології НАН України. <https://drive.google.com/file/d/1CeJiK0ZLNJ0aHyPbXNhrW021ykIB6m7W/view>

3. Горкуша, О., Филипович, Л. (2025). Суспільно-релігійні відносини в оптиці російсько-української війни: корекція методологічних підходів. *Філософська думка*, 2, 7–34. Київ. <https://doi.org/10.15407/fd2025.02.007>

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

4. *Держава і Церква в історії України: зб. наук. ст.* (2022). VIII. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка.
5. *Держава і Церква в новій та новітній історії України: зб. наук. ст.* (2023). IX. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка.
6. Єленський, В. (2002). *Релігія після комунізму: релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні*. Київ: НПУ ім. Драгоманова.
7. З початку повномасштабного вторгнення за матеріалами СБУ розпочато понад 200 кримінальних проваджень щодо кліриків УПЦ (МП). *Служба безпеки України*. <https://ssu.gov.ua/povnyu/z-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhennia-za-materialamy-sbu-rozpochaty-ponad-200-kruminalnykh-provadzhen-shchodo-klirykiv-upts-mp>
8. Закон України “Про національну безпеку України”. (№ 2469-VIII від 21.06.2018). *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
9. Здіорук, С. І. (2005). *Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття*. Київ: Знання України.
10. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. (2025). 35. Львів: Видавничий відділ Львівського музею історії релігії “Логос”.
11. Колодний, А. (ред.). (2003). *Історія релігій в Україні: у 10 т.* (Т. X: Релігія і Церква років незалежності України). Київ; Дрогобич: Коло.
12. Колодний, А. та ін. (ред.). (2008). *Україна релігійна: колект. моногр.: у 2 кн.* Київ.
13. Колодний, А., Филипович, Л. (2009–2012). *Релігія–Світ–Україна: колект. моногр.: у 4 кн.* Київ.
14. Колодний, А., Филипович, Л., Арістова, А. (2021). *Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст: колект. моногр.* Київ: УАР. https://ure-online.info/wp-content/uploads/2021/11/rel_ident.pdf
15. Кулагіна-Стадніченко, Г., Недавня, О. (ред.). (2024). *Релігія і війна: сучасний український контекст: колект. моногр.* Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. <https://drive.google.com/file/d/1HWBmRyjevHdezrNThlcywyQYA8Cqge7D/view>
16. Пиріг, В. (2026, 17 березня). Російська розвідка створила в Європі мережу церков для вербування українських біженців. *Громадське радіо*. <https://hromadske.radio/news/2026/03/17/rosijska-rozvidka-stvoryla-v-yevropi-merezhu-tserkov-dlia-verbuvannia-ukrainskykh-bizhentsiv>
17. Постанова Верховної Ради України “Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” (1997). *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed19980611#Text>
18. Саган, О. (ред.). (2023). *Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні: колект. моногр.* Київ: Світ Знань. <https://drive.google.com/file/d/1AzLHTYzmJEeUZmpBNuqO9vsXRqZzXfW5/view>
19. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності: зб. наук. пр.* (2021). 8(22). Київ. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf>
20. *Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2025 (Інформаційні матеріали)*. (2025). Київ: Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/images/2026/03/01/2025-Religion-UKR.pdf>

21. Филипович, Л. (ред.). (2015). *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ: Саміт-Книга.

22. Филипович, Л., Арістова, А. (ред.). (2023). *Український світ в його релігійних вимірах: колект. моногр.* Київ: Світ знань. https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view

23. Филипович, Л., Титаренко, В. (2020). Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. *Релігійна свобода*, 24. 55–64. Київ. <https://doi.org/10.32420/rs.2020.24.1782>

References

1. Vladychenko, L. D. (2020). Mizhkonfesiini ta mizhrelihiini obiednannia v Ukraini. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. https://vue.gov.ua/Міжконфесійні_та_міжрелігійні_об%27єднання_в_Україні (in Ukrainian).

2. Holovakha, Ye., & Dembitskyi, S. (Eds.). (2025). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2025: kolekt. monohr.* Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <https://drive.google.com/file/d/1CeJiK0ZLNJ0aHyPbXHrWO21ykIB6m7W/view> (in Ukrainian).

3. Horkusha, O., & Fylypovych, L. (2025). Suspilno-relihiini vidnosyny v optytsi rosiisko-ukrainskoi viiny: korektsiia metodolohichnykh pidkhodiv. *Filosofska dumka*, 2, 7–34. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/fd2025.02.007> (in Ukrainian).

4. *Derzhava i Tserkva v istorii Ukrainy: zb. nauk. st.* (2022). VIII. Poltava: PNPU im. V. H. Korolenka (in Ukrainian).

5. *Derzhava i Tserkva v novii ta novitnii istorii Ukrainy: zb. nauk. st.* (2023). IX. Poltava: PNPU im. V. H. Korolenka (in Ukrainian).

6. Ielenskyi, V. (2002). *Relihiia pislia komunizmu: relihiino-sotsialni zminy v protsesi transformatsii tsentralno- i skhidnoievropeiskykh suspilstv: fokus na Ukraini*. Kyiv: NPU im. Drahomanova (in Ukrainian).

7. Z pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia za materialamy SBU rozpochato ponad 200 kryminalnykh provadzhen shchodo klirykiv UPTs (MP). *Sluzhba bezpeky Ukrainy*. <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-za-materialamy-sbu-rozpochato-ponad-200-kryminalnykh-provadzhen-shchodo-klirykiv-upts-mp> (in Ukrainian).

8. Zakon Ukrainy “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy”. (№ 2469-VIII vid 21.06.2018). *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (in Ukrainian).

9. Zdioruk, S. I. (2005). *Suspilno-relihiini vidnosyny: vyklyky Ukrainy XXI stolittia*. Kyiv: Znannia Ukrainy (in Ukrainian).

10. *Istoriia relihii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. (2025). 35. Lviv: Vydavnychiy viddil Lvivskoho muzeiu istorii relihii “Lohos” (in Ukrainian).

11. Kolodnyi, A. (Ed.). (2003). *Istoriia relihii v Ukraini: u 10 t.* (T. Kh: Relihiia i Tserkva rokiv nezalezhnosti Ukrainy). Kyiv; Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

12. Kolodnyi, A. & in. (Eds.). (2008). *Ukraina relihiina: kolekt. monohr.*: u 2 kn. Kyiv (in Ukrainian).

13. Kolodnyi, A., & Fylypovych, L. (2009–2012). *Relihiia–Svit–Ukraina: kolekt. monohr.*: u 4 kn. Kyiv (in Ukrainian).

II. РЕЛІГІЯ ТА ВІРА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

14. Kolodnyi, A., Fylypovych, L., & Aristova, A. (2021). *Relihiini identychnosti v yikh sutnosti i konfesiinykh vymirakh: ukrainskyi kontekst: kolekt. monohr.* Kyiv: UAR. https://ure-online.info/wp-content/uploads/2021/11/rel_ident.pdf (in Ukrainian).
15. Kulahina-Stadnichenko, H., & Nedavnina, O. (Eds.). (2024). *Relihiia i viina: suchasnyi ukrainskyi kontekst: kolekt. monohr.* Kyiv: Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy. <https://drive.google.com/file/d/1HWBmRyjevHdezrNThlcywyQYA8Cqge7D/view> (in Ukrainian).
16. Pyrih, V. (2026, 17 bereznia). Rosiiska rozvidka stvoryla v Yevropi merezhu tserkov dlia verbuvannia ukrainskykh bizhentsiv. *Hromadske radio*. <https://hromadske.radio/news/2026/03/17/rosiyska-rozvidka-stvoryla-v-yevropi-merezhu-tserkov-dlia-verbuvannia-ukrainskykh-bizhentsiv> (in Ukrainian).
17. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro Kontseptsiiu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy” (1997). *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed19980611#Text> (in Ukrainian).
18. Sahan, O. (Ed.). (2023). *Heorelihiini protsesy i konfesiini transformatsii v Ukraini: kolekt. monohr.* Kyiv: Svit Znan. <https://drive.google.com/file/d/1AzLHTYzmJEeUZmpBNuqO9vsXRqZzXfW5/view> (in Ukrainian).
19. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti: zb. nauk. pr.* (2021). 8(22). Kyiv. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf> (in Ukrainian).
20. *Ukrainske suspilstvo, derzhava i tserkva pid chas viiny. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini-2025 (Informatsiini materialy)*. (2025). Kyiv: Tsentrazumkova. <https://razumkov.org.ua/images/2026/03/01/2025-Religion-UKR.pdf> (in Ukrainian).
21. Fylypovych, L. (Ed.). (2015). *Maidan i Tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka*. Kyiv: Samit-Knyha (in Ukrainian).
22. Fylypovych, L., & Aristova, A. (Eds.). (2023). *Ukrainskyi svit v yoho relihiinykh vymirakh: kolekt. monohr.* Kyiv: Svit znan. https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view (in Ukrainian).
23. Fylypovych, L., & Tytarenko, V. (2020). Problemni aspekty mizhkonfesiinykh ta derzhavno-konfesiinykh vidnosyn u suchasni suspilno-politychnii sytuatsii v Ukraini. *Relihiina svoboda*, 24, 55–64. Kyiv. <https://doi.org/10.32420/rs.2020.24.1782> (in Ukrainian).

*Стаття: надійшла до редакції 02.02.2026
прийнята до друку після рецензування 17.02.2026
опублікована (оприлюднена) 29.05.2026*

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).